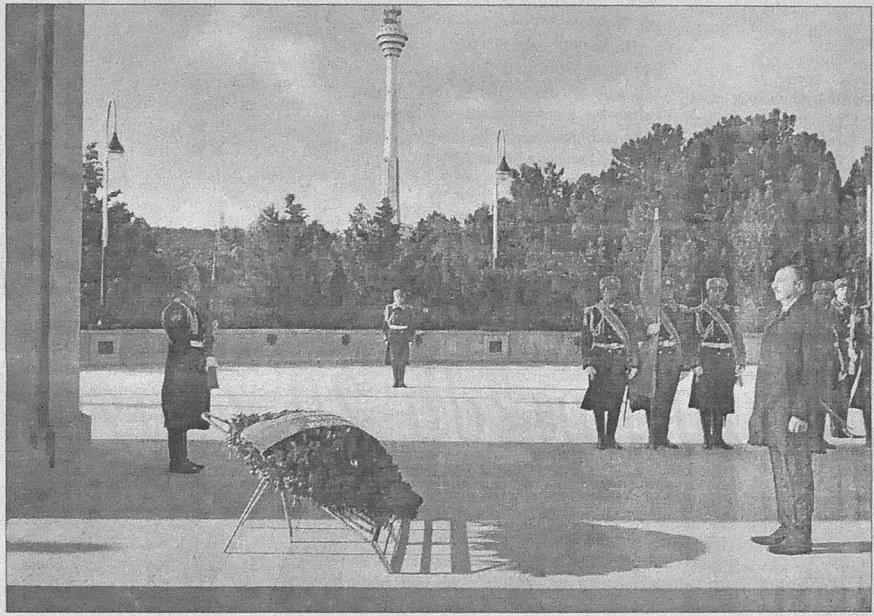


Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 20 Yanvar şəhidlərinin əziz xatirəsini yad edib



Yaradılan hər hansı əsər müəllifinin zəkasının, dünyaduyumunun, istedadının təzahürü kimi meydana çıxsada, başlıca olaraq zaman və dünya proseslərinin onda yaratdığı hisslərdən törəyir, başqa sözlə desək, dünyanın durumu, halı bədii yaradıcılığa transfer olunur. Ötən əsrin 80-ci illərinin prosesləri göstərdi ki, əslində dünyada, cəmiyyətdə baş verən hadisələrin, qarışıqlıqların sənətə, yaradıcılıq prosesinə daha çox təsiri vardır. Çünki məhz bu illərdən başlayaraq poeziyanın ritmi tamam başqa mövzulara kökləndi. Bir tərəfdən böyük bir imperiyanın çöküşü, onunla bağlı ümidlərin puç olması, bütün postsovet ölkələrinin azadlığa can ataraq imperiya əsarətindən qurtulma çabaları,

Azərbaycanın milli müstəqilliyini əldə etməsi, digər tərəfdən üzləşdiyimiz Qarabağ problemi, 20 Yanvarda rus ordusunun törətdiyi qanlı qırğın, torpaq itkilərimiz, Xocalı soyqırımı... hadisələr elə sürətlə cərəyan etdi ki, Azərbaycan insanı üçün baş verənləri dərk etmək, onu müşahidə etmək, yaşama qədər çətin idi. Digər tərəfdən, beynəlxalq səciyyəli proseslər baş verirdi ki, insan çətinliyə düşür, özünü mənəvi deqradasiyanın pik həddində sanırdı. Başarıya taleyə təhlükədə idi. Ona görə XX əsrin sonlarında Azərbaycanda baş verən proseslərə - kaos və kətaflik olaylara, müharibə və savaqlara, siyasi çəkişmələr və oyunlara, terror hadisələri və qətləmlərə yalnız lokal bir cəmiyyətin problemi kimi yanaşılmır, bu böhran həddi dünya səviyyə

yəsində gedən kaos dalğasının təzahürü olaraq qavranılırdı. Azərbaycan insanı üçün lokal olaraq yaşadığı hadisələrin miqyası da hədudsuz, yetərinca miqyaslı idi. 1993-cü ildə ümummilliyə lider Heydər Əliyevə ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərliyə qayıtdığından sonra ölkədə siyasi qarşılıqlı aradan qaldı, Azərbaycan-Ermənistan arasında atəşkəs rejimi elan olundu, bütün sahələrdə sabitlik hökm sürməyə başladı. Bu ovqat dəyişimi ədəbiyyatın mürciəti etdiyi mövzularda yox, onlara münasibətdə təzahür etdi. Məsələn, 90-cı illərin ortalarına qədər poeziya daha çox çətin, əsəbi notlar üzərində gəzişir, pafos, çağırış, üsyan ruhu daha öndə qərarlaşırdısa, 90-cı illərin ortalarından başlayaraq daha təmkinli şair ədəsi, loyallı yanaşma güclənməyə başladı. Bu, gətirdikə songiyən müharibə alovunun, aradan qalxan siyasi hərc-mərcliyin nəticəsi idi ki, bədii fikirdə də proseslərə daha üst baxışı şərtləndirirdi.

Yarılmayan sükut, yaxud ədəbiyyatımızda 20 Yanvar



Elnarə AKİMOVA

Dövlət sən. 1-28

Maraqlıdır ki, bu dövr poeziyasında sairərin prozəyə yaxınlaşması qlobal səviyyəyə düşür, hər hansı siyasətçiyə artıq dünyada baş verən analogiylara üz tutular, onlardan mənzəvi istinadın ünvanı olaraq bədi edirlər. Akademik İsa Habibbəyli dövrün müəkkəb poeziya mənzərəsi ilə bağlı müşahidələrini diqqət ifadə edir: "Azərbaycan ədəbiyyatında ən çətin məqamlarda bədi hədi sözün qüdrətli bəstəyir Vahabzadə, Məmməd Araz, Xəlil Rza, Səbir Rüstəmzadə, Zəlimxan Yaqub və başqaları kimi sairərin təmsilində öz gücünü enərsiniz, sənət saviyyəsinə qoruyub saxlaya bilməmişdir". Məsələn, bu dövrlərdə Z.Yaqub kiçiyə bölünmüş əlkinən rəvayət üçün Almaniyaya birləşməni yada salır. M.Yaqub ölkədə baş verənlərlə İraqda, Əhvazda tərdiflənilən olaylara BMT-nin münasibətini (Z.Yaqub «BMT-nin baş katibinə» «BMT-ni qatnarmas», M.Yaqubun «BMT» serisi və s.) hədi sözün predmetinə çevirir. Bu, təbii ki, poeziyanın baş verənlərə qlobal miqyasda nüfuzunun, münasibətinin nəticəsidir.

Bu gün adətən, cavab nəmiş haqqında danışanda keçib gəldikləri 90-cı illərin onların psixologiyasını neqativ təsirindən danışırıq. Bu fakti unutmaq, bütün yaş sənzəmi təməl edən yaradıcı insanlara aidləmək olmaz. 1990-cı illərin ard-ardına dəzəfilən hədi hadisələri ədəbiyyatda sənədi dövrü başlayır. Sovet dövrünün dəyərləri ifadəyə uğrayır, yeniləri ilə o qədər asanlıqla təşəkkül tapır. Keçmiş dövrün problemləri, gərginlikləri, etirazları da izləyibiz. Qarabağ dördü ilə baş-başa gələn ədəbiyyat adamları üçün həmin dövrdə də fəaliyyət göstərəcək çox çətin olub. 1990-cı illərin ilk illərində poeziya fəaliyyəti Nəsrani yaşaması, bəna baxmayaraq, həmişəlik keçirdiyi mönəni kateqoriyada fonunda qəndə yənim bir ovqatı, müəllim insan ağrısını, Səbir Yaqub faciəsini, yurd sevgisi, torpaq təhsili, şəhidlik əsəmi natural bədiiylər təsvir etməyə çalışmışdır.

Bu il 20 Yanvar hadisələrindən 26 il keçib. Bu 26 illə çox şey, bəlkə də bir şey dəyişib. Deyimlərimizə bu birca şey əlbəttənin qanun hədiyyəti münasibət və onun bədi təcrübə təcrübəsinə dəyişməmişdir. 90-cı illərin ard-ardına yaşadığımız faciələrin qəndə 20 Yanvar ona gücün həm də milli birləşmənin fakti kimi yad edilib ki, bu təcrübə ösündə yadlaşdı nəyatına

yənəlik olən missiya dəyərini. İndi o günkü qayıdın düşüncələriniz qanında 20 Yanvar gününü daha çox necə simvolizə etmək lazım gələndə düşünürəm: bu bir faciə idi, yoxsa özgürlüyümüzün, sərəmsizliyimizin dünyaya sərəmsizliyini ögür? Çünki hər bir xalqın tarixi taleyində elə günlər var ki, tökülən qanlara, yaşatdığı acılara rəğmənin onun həriyyəti əzmini, mənzəvi potensialını ehtiva etdiyindən müqəddəs məhrəb kimi yənim səsəsinə tapılır.

*Ölmədik, ölümük, ey və Allah,
Bu qanlı-qanlı günün də gördük,
Biz də sözcümlə ucalan dedik,
Biz də bu zamanın bir gün gördük.*

Arif Abdullazadə

"Zamandan bir gün götürmək" - bu, bizim üçün Tanrının ayırdığı bir gecəlik sınaq məqamı idi. Yanvarın 19-20-nə keçən gecə - həmin gün vətən oğulları sanki öz səsuına "gəl təcrübə eyle mənzəvi" nidarı ilə "qənim hərif" olmağa gəlməmişdir.

*ki, ölümük əhdən səhildir, hümmət dətəb,
Yə, sənət olmağın qəndə, ya itiməni olmağın qəndə!*

Bu, şəhədiyi hədi-metəforik rəmzə cəvriən Məhəmməd Füzulün - Orta əsr

Yarılmayan sükut, ədəbiyyatımızda 20 Yanvar

səfi sairinin düşüncə mənalılığını fərqli epoxada, fəqət, eyni əhəmiyyət və zəndə xalqın milli-mənzəvi həyatında kiçikmətinin davamı idi. Yənim dir yəndə deyil, insanın mənzəvi və cismani kollektivə qarşı üsyanının, mədək və etiqad uğrunda mübarizəsinin təmsilində dururdu. Sonralar bu missiyanın beşiyi başında XX əsrin I yarımının milli müvəqqətlərinin - Əli bəy Hüseynzadənin, Əhməd Cavadın, türk ədəbiyyatında Məhməd Akif, Yəhya Kəmal, Nihal Atsız, Güney ədəbiyyatında isə Səbriyyə kimi sairənin durduğunu görürük.

*Yənim eyni mökəmələrdə can verməyi öyrənmişik,
Ustadımız deyib "həmişə vətənə can".*

Azərbaycan

*Bədiət fəraq səllərindən küll ələndə başımıza,
Dür üsəyilə, yə vətən ol, yə tamam yənim.*

Azərbaycan

20 Yanvar hadisələrinin tarixi rolunu sərhəd edən Yaqub Qarayev yazır: "Zamanın kəskin gəziblərə olən parçalanır, ən təzələri erilər bir-birini o vaxt əvəz edib ki, tət-ətsə qəndə qəndə qəndə qəndə olub bir-birindən eyni vaxtda sığırıq. 20 Yanvarda eyni vaxtda sığırıq və səylərdən eyni vaxtda sığırıq." Həqiqətəndə də, bu faciə yaşandıqı an qədər, həm də bu xalqın Lətinən günə idi. Sənəyən

qururmuş, sərəmsizliyin vətənə qəndə yaşayın atas, odlu silah qarşısında bəla qəndə kimi durmuş idi. Maraqlıdır ki, həta hədiyyəyə qəndə gəzib bəxtsiz sərəmsizliyi məqamlarda bəla bu əminin roluna xüsusi önəm vermiş. Məsələn, 2008-ci ildə Amerika yazıçı-jurnalisti Tomas De Valin "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savas yollarında" kitabında müstəfil həmin hadisələrə bu cür münasibət izah edir: "SSRİ tarixində ilk dəfə idi ki, sovet silahı qüvvəli sovet şəhərinə - Bakıya hərbi müdaxilə etdilər. Bu, həm Azərbaycan, həm də Sovet İttifaqı üçün böyük faciə oldu. Ordu hissələri cəmi bir neçə saat ərzində səhəri təm nəzarətə və Moskvanın hakimiyyəti bərpə edildi. Lakin Moskva məhz elə 1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycanı itirdi". Həqiqətəndə də, məhiyyəte vətəndaş də bəzi dövlət, xalq kimi müstəqilliyimizin tarixi önəm rəsmi olaraq təsdiqlənəndə 1991-ci ilin 18 oktyabrından daha öncə - 1990-cı ilin 20 yanvarında qoyulub.

Bu 26 illə hədiyyəyə hər cür - siyasi, həqiqi, mənzəvi və s. bəxt bəxtəqlərindən münasibət sərəmsizlik. Bəs aradan keçən bu illərdə mözünün dərkindən, önəm hədi təbəssümünün təsvirində həmişə yeniliklər imza atılıb? Məsələyə bəla bu rəkarətdən bəxtəmə, zənnimcə, ma-

xişləliyyətimiz yəndə qəndə, önəm gün-tətiləri kimi ehtidmək vəzifəsini önəmünürəm əks etdirir sürürdü. Qəndə olundu ki, "Gələcək nəsilər... təzəli hadisələrə axarı haqqında bilimi qəndə və jurnal məlumatlarından daha artıq bədi yazılarla alacaqdır" (Anar).

Həmin dövrdə bu qanlı hədiyin bədi əksi ədəbiyyatda ifadəsini tapmış, xüsusilə, operativliyi ilə seçilən poeziya sahəsində vətəndaşlıq qəndə ilə işləndirilmişdir. Faciənin baş verməsindən az sonra qələmə alınan B.Vahabzadənin "Şahidlər" poeması 20 Yanvar faciəsinin fəlsəfi-poetik dərkində öz bədi-estetik sığlığını bir gələcək qoruyub saxlayır. N.Xəzrinin "Salsatı", H.Arifin "Əlvi", Qabilin "Məşhurları", Məmməd İsmayilovun "Bu qan verə qalan deyil", Məmməd Aslanın "Ağla, qəndəfil, ağla" serisi və s. kimi nümunələr göstərir ki, ədiblər bəla verən faciələrə dərhal reaktivə vermiş, onları bədi sözlə vəzifəsinə imkən etməyə çalışmışlar. Tərdiflənilən faciənin dəşəti, şəhidlik ağrısı və iztirabı kimi fəaliyyət hadisələrə ənənəvi bəxtlərə gücləndirilmə, bədi fikri zamanın gərəkliliklərinə yəndəlik kimi kifayət qədər əsas vermiş. Sonrakı illərdə də M.Araz, N.Xəzri, C.Novruz, M.Dilbazi, Ə.Səlahzadə, N.Həsənzadə, B.Vahabzadə,

raq olardı. 20 Yanvar hadisələrinin bədi ədəbiyyatda inkişafı vətəndaş bəla bu bədi bəxtəmə ədəbiyyatına ne verdi? Cavab bəxtəməndir. İki növbədə şəhid obrazını və bu adın ehtiva etdiyi ağrı və qürur simvolizəsinə: şəhid oğullar, şəhid anlar, şəhidlər məzarlığı, şəhid şəhər, şəhid sair və s. Sonralar ədəbiyyatımızda ədi şəhid sair kimi həkk olmağın Əli bəy Hüseynzadənin, Nizami Aydının, şəhid ataları kimi qürur simvolizəsinə çevriləcək Xəlil Rza, Səbir Əhməd kimi yazırların da tələyinin önəm məqamı də bəxtəmənin bu proseslərdən alacağı.

1990-cı ilin 20 yanvarından sonra cəmiyyətin bütün sferələrində, o cümlədən ədəbiyyatda gərgin, ab-hava yaşandı. önəm adı yaradılmağa sömü pozuldu. O, bəxtəməliklə özünü həkim olaylara kökləməyə, vətəndaşlıq, ziyadılıq pərfəsinə mühtəsəm sərəmsiz olən neqativ həllər, fəci gərəkliliklər əskiyinə qəndəməyə səhə bəxtəməyə qaldı. Yənim sətəmə, mütləq bəxtəmə ədəbiyyatı qəndə də bir növ tarixi sınaq imtəhən qarşısında qaldı. Təsəvvürlü deyil ki, 1991-ci ilin mart ayında Azərbaycan Yazıçılarının XII Qurultayında "Ədəbiyyatımız zamanın sınağı qarşısında" vətəndaş ədəbi köpürməsi. Həmin qurultay baş verən təzəli, dramatik olaylara diqqət yəndədik, nəhiyyə

Qabil, F.Qocə, F.Sadiq, N.Kəsməni, M.Yaqub, Z.Yaqub, S.Rüstəmzadə, H.Kürdöglü, M.Ələkbərlı, Ə. Quluzadə və başqa sairərin yaradılığında müharibə psixologiyasının həkim kəsildiyi dənləndir. Döyüş əzmi və cəsərti, yurd üçün narahaşlıq ifadəsi bu sairərin yaratdığı poeziya nümunələrində ehtiva olunan məziyyətlərdir. Eləcə də nəsrimiz 20 Yanvar mövzusunda işləndirilməkdən sərhəz-əvəz etməmiş, bəla verən olayları epik təsvir predmetinə çevirmişdir. Anarın "Şəhidlər dağı", B.Vahabzadənin "Sənə bəxtəmə gəndə yənim" publisistik əsəri, S.Əhmədlinin "Yanvar hekayəti", İ.Sixirinin "Sədi özümüzdəndir", R.Səməndərin "Şahidlər, Şahidlər", T.Qəsmənovun "Colladımız zalim idi", eləcə də F.Qocənin "Qanlı, qanlı qəndəfil", Ə.Əhmədovun "Bir məhsəbət bəxtəmə" povestləri və s. Amma həmişə mütləq və dəmlədik? "Tanıdığı Akif Hüseynli həmin illərin prosesini nəzərdə tutaraq yazır: "Dünya əz qəndə yənim hissəsində qəndə məhvərdən qəndə, həyat təməlinin dəfələrlə-kəndə, sənəyimin sosial fəxtinə bəxtəmə insantarı ədəbiyyatımıza fəxtləndirib əzberdik, bəs niyə bu təcrübə dərdin, ələmə qəndə qəndə sənəyimin qəndə yəndəmə? Nə üçün bəxtəməni vətən qəndə yəndəmə?" Təmənin yənim il əvəz müharibə adlarını, 20

Yanvar gerçəklərini adlayan gənc nəslin yaradıcılığında da faciənin çalarları dərin müşahidələrlə təsvirə gəlir. Bunun səbəbləri üzərində düşünərək belə bir qənaətə gəlirik: axı 90-cı illər sovet ideologiyasının iflası uğradığı zaman kəsini idi. Onun hakimi-mütləq olduğu illər ərzində sənətin qarşısına qoyduğu ictimai-siyasi tələblərin sonunun çatması özü ilə neqativlərini də gətirmiş olurdu, belə ki, ədəbiyyat ümumən vətənpərvərlik ideyalarından imtina edirdi. Dünyada gedən gərgin proseslərin təsiri ilə çöküş ritminə köklənən yazar daha çox özünə enir, özündən yazırdı. Əslində, "özündən yazmaq" sənətin əsas və əbədi göstəricilərindən biridir. Hər bir yazar işıqlandırmğa çalışdığı məsələlərə, bəhs etdiyi problemlərə ilk əvvəl öz fərdi "mən"indən baxır, öz şəxsi görünüşünə baxır, öz nəzər yetirir. Lakin aydın məsələdir ki, bu zaman əgər yazıçı sırf "mən"inə qapılıb qalır, hadisələrə lokal çərçivədə, dar planda yanaşır, fikirləri ümumbəşəri vüsət kəsb etmirsə, yazdığı əsəri gələcək perspektivdən xali etməklə bərabər ona həvalə olunan ümumxalq miqyaslı məsələləri təcəssüm etməmək kimi sənətkar məsuliyyətini də itirmiş olur.

Son illərdə müharibə mövzusunun bədii təcəssümündə müəyyən canlanma nəzərə çarpır. Qanlıqadalı müharibə illərindən uzaqlaşdıqca ədəbiyyat onun ağrılarına mənəvi cəhətdən daha həssas, daha yaxın olmağa başlayır. Baş verənlərə analitik münasibətin drammatizmi artdıqca müharibənin bəlalərini daha real şəkildə bədii idrakın obyektinə çevirə bilirik. Bir incə məqam da var. Məsələ bundadır ki, 20 Yanvar hadisələrindən sonra qeyd etdiyimiz kimi ard-arda sıralanan faciələrimizin miqyası o qədər böyük və çeşidli oldu ki, 20 Yanvar mövzusu daha qlobal, vüsətli səciyyə alaraq müharibə mövzusu ilə əvəzləndi, ümumən Qarabağ probleminin içində əriməyə başladı. Lakin konkret 20 Yanvara həsr olunmasa da müharibə mövzusunun təsvirə çəkilən mətnlərdə həmin faciə hadisənin bədii inkişafını görə bilirik. Bu əsərlər 90-cı illərin əvvəllərində milli həyatımız üçün xarakterik olan, baş vermiş müxtəlif paradoksları mümkün qədər yanaşı verməyə çalışır: ön cəbhədə gedən vuruşlar, kəskinləşən münasibətlər, düşmən qarşısında əliyalın, silahsız qalan ordu, tarıma çəkilmiş əsgər əsəbləri, müharibə gərginliyi və bu gərginliyin arxa cəbhədə hiss olunmayan əhvalının faciə görünüşləri. Belə ki, 90-cı illərə məxsus elə bir məqam-cəmiyyət, mənəviyyat, məişət, psixoloji durum mənasında - yoxdur ki, cavan və yaşlı nəsil yazarlarımızın mətnlərində təsvirini tapmasın. Həm bütöv cəmiyyət-xalq səviyyəsində, həm də müharibə gerçəkliyinin lokal təzahürlərinə enərək. Amma və lakin... Bu bir faktdır ki, sükut hələ ki, yarılmayıb, 20 Yanvarla bağlı gerçəklər sırasının bədii mətnədə təzahürü lazımı səviyyədə təcəssümünü tapmayıb.

20 Yanvar hadisəsi vətən üçün ölməyin, can nisar etməyin nümunəsini göstərdi. **Bolka da** ədəbiyyat bu mövzusunun inkişafına ona görə **yanı** bilmir ki, o ucalığa, o fədakarlığa nisbətən **obraz** yarada bilmir, yaşadığımız ağrının çəkisini **verə** biləcək sözü tapıb yaralarımızın üstünə qoya **bilmir**. Sizcə, şahid şairimiz Olvi Bənyadzadənin bu **misal**larındakı rəşadətə, mənəvi ucalığa **tan** gələn obraz yaratmaq asandır mı?!

Qarabağlı mənəm dinim-ümmanım,

O torpağın

nizamını,

izləyən,

Mənə belə

aciz görünmə qəbirdə,

Qəbirdə də

Qarabağın əzliyəm!